

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

سیاست‌گذاری شبکه‌های ماهواره‌ای

از تحولات قانون‌گذاری تا الگوی ذهنی صاحب‌نظران

- تاریخ‌نگاری ورود و برخورد با تجهیزات دریافت خانگی شبکه‌های ماهواره‌ای در ایران
- شبکه‌های ماهواره‌ای؛ رسانه اصلی یا جایگزین
- مطالعه تطبیقی سیاست‌های رسانه‌ای کشورهای آسیایی در مواجهه با شبکه‌های ماهواره‌ای
- الگوی ذهنی صاحب‌نظران ایرانی در مواجهه با شبکه‌های ماهواره‌ای

نویسنده:

دکتر سید محمد کاظمی قهفرخی

(عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی)



انشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: سیاست‌گذاری شبکه‌های ماهواره‌ای؛ از تحولات قانون‌گذاری تا الگوی ذهنی صاحب‌نظران

مؤلفان: دکتر سیدمحمد کاظمی قهفرخی

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

صفحه‌آرا: رضا عبداللهی

ویرایش ادبی: علیرضا اله‌دادی

طراح جلد: محمد روشنی

نماینده‌ساز و ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان

چاپ اول: ۱۳۹۸

قیمت: ۳۵۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۷۷۹-۰

«این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است»

فروشگاه مرکزی: تهران؛ خیابان انقلاب، بین خیابان فخررازی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲
تلفن: ۶۶۹۷۳۳۱۲

فروشگاه کتاب صادق: تهران؛ بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه

صندوق پستی: ۱۴۶۵۵-۱۵۹ • **کد پستی:** ۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • **تلفکس:** ۸۸۳۷۰۱۴۲

فروشگاه اینترنتی: www.ketabesadiq.ir • pub@isu.ac.ir

سرشناسه: کاظمی قهفرخی، سیدمحمد، ۱۳۶۵ -
عنوان و نام پدیدآور: سیاست‌گذاری شبکه‌های ماهواره‌ای؛ از تحولات قانون‌گذاری تا الگوی ذهنی

صاحب‌نظران مؤلف سیدمحمد کاظمی قهفرخی.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۳۲۵.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۷۷۹-۰

موضوع: تلویزیون -- ایران -- پخش مستقیم ماهواره‌ای -- جنبه‌های سیاسی

موضوع: ماهواره‌ها -- ایران -- جنبه‌های اجتماعی

موضوع: ماهواره‌ها -- ایران -- جنبه‌های سیاسی

موضوع: رسانه‌های گروهی -- ایران -- تأثیر -- جنبه‌های سیاسی

موضوع: تلویزیون -- آسیا -- پخش مستقیم ماهواره‌ای -- مطالعات تطبیقی

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده‌بندی کنگره: TK ۶۶۷۷

رده‌بندی دیویی: ۶۲۱/۳۸۵۳

شماره کتابشناسی ملی: ۵۸۵۱۴۰۹

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، آنتن‌ساز الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۳
مقدمه نویسنده.....	۱۵
فصل اول. تاریخ‌نگاری شیوه مواجهه با تجهیزات دریافت خانگی	
شبکه‌های ماهواره‌ای در ایران.....	۱۷
مقدمه.....	۱۷
۱-۱. نگرش‌ها.....	۲۰
۱-۲. اولین برنامه‌سیاستی در سال ۱۹۹۴.....	۲۴
۱-۳. دیدگاه رهبر ایران به‌عنوان عالی‌ترین مرجع تصمیم‌گیری.....	۲۸
۱-۴. ضابطه‌مند کردن استفاده از ماهواره.....	۲۹
۱-۵. پارازیت؛ سیاستی تکنولوژیک‌محور.....	۳۱
۱-۶. راهکارهای استفاده از ماهواره‌های پخش مستقیم.....	۳۳
۱-۷. قرارگاه ماهواره.....	۳۵
جمع‌بندی.....	۳۶
یادداشت‌ها.....	۳۷
فصل دوم. شبکه‌های ماهواره‌ای؛ رسانه اصلی یا جایگزین.....	۳۹
مقدمه.....	۳۹
۲-۱. رسانه جدید.....	۴۰
۲-۱-۱. معنای جدید بودن رسانه‌ها.....	۴۰

۴۱	۲-۱-۲. چستی رسانه‌های جدید
۵۰	۲-۱-۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۵۳	۲-۲. گونه‌شناسی تأثیرات اجتماعی شبکه‌های ماهواره‌ای
۵۵	۲-۲-۱. انواع رسانه‌ها
۷۷	۲-۲-۲. تحلیل و نتیجه‌گیری
۸۰	۲-۳. اقتضانات سیاست‌گذاری رسانه‌ای در جهان معاصر
۸۱	۲-۳-۱. مختصات مدرن سیاست‌گذاری رسانه‌ای
۹۱	۲-۳-۲. مختصات حکمرانی شبکه‌های ماهواره‌ای در دولت اسلامی
۱۱۲	جمع‌بندی
۱۱۳	یادداشت‌ها

فصل سوم. مطالعه تطبیقی سیاست‌های رسانه‌ای کشورهای آسیایی

در مواجهه با شبکه‌های ماهواره‌ای

۱۲۱	مقدمه
۱۲۲	۳-۱. کره جنوبی
۱۲۲	۳-۱-۱. تصویب قانون جدید و شروع به کار خدمات پخش ماهواره‌ای
۱۲۴	۳-۱-۲. سهمیه‌بندی پخش
۱۲۶	۳-۱-۳. ایجاد محدودیت در مالکیت
۱۲۶	۳-۱-۴. تنوع پخش‌کننده‌های رادیویی و تلویزیونی
۱۲۷	۳-۱-۵. دیجیتالی کردن پخش‌کننده‌های تلویزیونی
۱۲۷	۳-۲. ژاپن
۱۲۸	۳-۲-۱. اتخاذ سیاست حمایتی از رسانه عمومی ان‌اچ‌کی
۱۲۸	۳-۲-۲. راه‌اندازی پخش‌کننده‌های ماهواره‌ای و ارتباطات ماهواره‌ای و محدودیت برای سرمایه‌گذاران خارجی
۱۲۹	۳-۲-۳. پخش‌کننده‌های عمومی و خصوصی؛ تمرکزگرایی یا تمرکززدایی
۱۳۰	۳-۲-۴. خصوصی‌گرایی همراه با محدودیت در پخش ماهواره‌ای
۱۳۰	۳-۲-۵. ایجاد امکان تنوع‌گرایی و افزایش جذابیت با دیجیتالی کردن پخش‌های کابلی، زمینی و ماهواره‌ای
۱۳۱	۳-۲-۶. افزایش خدمات مخاطب محور در ان‌اچ‌کی

فهرست مطالب □ ۷

۳-۳	هند	۱۳۱
۳-۳-۱	دادن مجوز به اپراتورهای ماهواره‌ای	۱۳۱
۳-۳-۲	تأسیس نهادی برای نظارت بر پخش شبکه‌های کابلی، ماهواره‌ای و	
۳-۳-۳	دیجیتالی کردن شبکه‌های کابلی	۱۳۴
۳-۳-۴	گسترش سرویس‌های تلویزیون موبایلی	۱۳۴
۳-۳-۵	ارتقای جایگاه تلویزیون ملی؛ دوردارشان	۱۳۵
۳-۴	چین	۱۳۶
۳-۴-۱	ایجاد نهاد قانون‌گذار در حوزه پخش رادیو و تلویزیون	۱۳۶
۳-۴-۲	قوانین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای	۱۳۶
۳-۴-۳	تقویت جایگاه تلویزیون‌های داخلی	۱۳۸
۳-۴-۴	مرکزیت‌زدایی در پخش و ایجاد شبکه‌های متنوع محلی	۱۴۰
۳-۴-۵	تغییر در ساختار رسانه‌ها	۱۴۰
۳-۴-۶	تغییر در برنامه‌سازی؛ جهانی و محلی	۱۴۲
۳-۵	ترکیه	۱۴۳
۳-۵-۱	راه‌اندازی شورای قانون‌گذاری پخش رادیویی و تلویزیونی	۱۴۳
۳-۵-۲	ایجاد فضای قانونی برای دادن مجوز به اپراتورهای ماهواره‌ای	۱۴۴
۳-۵-۳	دسترسی مخاطبان به انواع مختلف پخش‌کننده‌های رادیویی و تلویزیونی	۱۴۵
۳-۵-۴	ورود گروه‌های بازرگانی و سرمایه‌های خارجی به پخش رادیویی و	
۳-۵-۵	تلویزیونی	۱۴۶
۳-۵-۵	ارتقای جایگاه تلویزیون ملی ترکیه	۱۴۶
۳-۵-۶	دیجیتالی کردن و گسترش شبکه‌های کابلی	۱۴۷
۳-۶	عربستان سعودی	۱۴۷
۳-۶-۱	سیاست انتظار و دیدن	۱۴۸
۳-۶-۲	کنترل داخلی و مدیریت تأثیرات خارجی	۱۴۸
۳-۷	رژیم صهیونیستی (اسرائیل)	۱۵۲
۳-۷-۱	تشکیل شورای تلویزیون کابلی و پخش ماهواره‌ای	۱۵۲
۳-۷-۲	دادن مجوز به مشترکان خانگی برای دریافت شبکه‌های ماهواره‌ای	۱۵۳

- ۱۵۳..... ۳-۷-۳. توسعه زیرساخت‌های ماهواره‌ای و کابلی
- ۱۵۵..... ۳-۸. مالزی
- ۱۵۴-۳-۸-۱. راه‌اندازی ارتباطات ماهواره‌ای و سیستم‌عامل شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی..... ۱۵۵
- ۱۵۵-۳-۸-۲. مشخص کردن ویژگی‌های فنی دریافت سیگنال‌های ماهواره‌ای..... ۱۵۶
- ۱۵۶-۳-۸-۳. نظارت و فیلترینگ برنامه‌های شبکه‌های ماهواره‌ای..... ۱۵۶
- ۱۵۶-۳-۸-۴. ایجاد تنوع دسترسی به شبکه‌های تلویزیونی..... ۱۵۷
- ۱۵۷-۳-۸-۵. ارائه خدمات متنوع شرکت ماهواره‌ای آسترو..... ۱۵۷
- ۱۵۷-۳-۹. اندونزی..... ۱۵۸-۳-۹-۱. جذاب کردن شبکه‌های داخلی و توجه به سواد رسانه‌ای..... ۱۵۸-۳-۹-۲. ایجاد تلویزیون‌های خصوصی و شبکه‌های کابلی..... ۱۵۸-۳-۹-۳. ایجاد محدودیت قانونی برای دریافت شبکه‌های ماهواره‌ای..... ۱۵۸-۳-۹-۴. دادن جواز به اپراتورهای ماهواره‌ای برای پخش برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی..... ۱۵۹-۳-۹-۵. راه‌اندازی شبکه‌های خصوصی و تمرکززدایی در پخش رادیویی و تلویزیونی..... ۱۶۱-۳-۹-۱۰. دیجیتالی شدن پخش رادیویی و تلویزیونی..... ۱۶۱-۳-۱۰. پاکستان..... ۱۶۲-۳-۱۰-۱. ثبت دارندگان دیش‌ها و بازپخش شبکه‌های ماهواره‌ای..... ۱۶۲-۳-۱۰-۲. دادن مجوز به اپراتورهای کابلی و ماهواره‌ای..... ۱۶۴-۳-۱۱. سنگاپور..... ۱۶۴-۳-۱۱-۱. ممنوعیت دسترسی عمومی به شبکه‌های ماهواره‌ای..... ۱۶۵-۳-۱۱-۲. راه‌اندازی شبکه کابلی برای دسترسی مشتریان به شبکه‌های ماهواره‌ای..... ۱۶۶-۳-۱۲. تایلند..... ۱۶۶-۳-۱۲-۱. بازپخش شبکه‌های ماهواره‌ای..... ۱۶۶-۳-۱۲-۲. تشکیل نهاد قانون‌گذار برای مجوزدهی به اپراتورهای ماهواره‌ای..... ۱۶۶-۳-۱۲-۳. مجوزدهی به اپراتورهای پخش ماهواره‌ای..... ۱۶۸-۳-۱۲-۴. گسترش و شکل‌گیری شرکت‌های مادر تخصصی کابلی.....

فهرست مطالب □ ۹

۱۶۹	۳-۱۳. سریلانکا.....
۱۶۹	۳-۱۳-۱. بازپخش شبکه‌های ماهواره‌ای.....
۱۷۰	۳-۱۳-۲. دادن مجوز به اپراتورها برای پخش ماهواره‌ای و کابلی.....
۱۷۰	۳-۱۳-۳. تشدید کنترل بر اپراتورهای ماهواره‌ای و کابلی.....
۱۷۱	۳-۱۳-۴. دیجیتالی کردن پخش و برنامه‌های شبکه‌های تلویزیونی زمینی.....
۱۷۱	۳-۱۴. قطر.....
۱۷۲	۳-۱۴-۱. توسعه رسانه‌های داخلی.....
۱۷۳	۳-۱۴-۲. سرمایه‌گذاری بر صنعت و تولیدات داخلی.....
۱۷۴	۳-۱۴-۳. نقش فعال در فضای رسانه‌ای منطقه‌ای و جهانی.....
۱۷۴	۳-۱۵. تایوان.....
۱۷۶	۳-۱۶. کویت.....
۱۷۶	۳-۱۶-۱. تلویزیون زمینی.....
۱۷۷	۳-۱۶-۲. تلویزیون کابلی.....
۱۷۷	۳-۱۶-۳. تلویزیون آی‌پی‌تی‌وی.....
۱۷۷	۳-۱۷. هنگ‌کنگ.....
۱۷۷	۳-۱۷-۱. ارسال و پخش سیگنال‌های شبکه‌های ماهواره‌ای.....
۱۷۸	۳-۱۷-۲. دریافت خانگی شبکه‌های ماهواره‌ای.....
۱۷۹	۳-۱۸. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۱۷۹	۳-۱۸-۱. تعریف مسئله ماهواره.....
۱۸۲	۳-۱۸-۲. تصمیم‌گیری و حوزه دخالت دولت در سیاست‌گذاری.....
۱۸۳	۳-۱۸-۳. سیاست‌های اجرایی.....
۱۹۱	یادداشت‌ها.....

فصل چهارم. الگوی ذهنی صاحب نظران ایرانی در مواجهه با

شبکه‌های ماهواره‌ای..... ۱۹۵

۱۹۵	مقدمه.....
۱۹۶	۴-۱. جامعه تحلیل.....
۱۹۷	۴-۲. روش تحلیل محتوای عمقی.....
۲۰۳	۴-۳. معیارهای دسته‌بندی گزاره‌های به‌دست‌آمده از ۶۶ روزنامه و مجله.....

۲۰۳	۴-۴. سیاست‌گذاری؛ ادبیات تحلیل داده‌ها
۲۰۴	۴-۴-۱. تعریف سیاست‌گذاری
۲۰۵	۴-۴-۲. فرآیند سیاست‌گذاری
۲۱۱	۴-۵. نتیجه‌گیری؛ تحلیل نظرات صاحب‌نظران در موضوع شبکه‌های ماهواره‌ای
۲۱۱	۴-۵-۱. صورت‌بندی مسئله شبکه‌های ماهواره‌ای
۲۲۴	۴-۵-۲. ارزیابی رویکردها و ابزارهای سیاستی موجود در مرحله اجرا
۲۳۷	۴-۵-۳. سیاست‌های پیشنهادی در قبال دریافت خانگی شبکه‌های ماهواره‌ای
۲۵۳	یادداشت‌ها
۲۷۷	فصل پنجم. تحلیل و نتیجه‌گیری
۲۷۷	مقدمه
۲۷۷	۵-۱. مسئله‌شناسی شبکه‌های ماهواره‌ای
۲۷۹	۵-۱-۱. نقد و بررسی
۲۸۴	۵-۲. ارزیابی رویکردها و ابزارهای سیاستی موجود در مرحله اجرا
۲۸۴	۵-۲-۱. آسیب‌های حوزه ارتباطات
۲۸۶	۵-۲-۲. آسیب‌های حوزه حقوقی
۲۹۱	۵-۳. سیاست‌های پیشنهادی در مواجهه با دریافت خانگی شبکه‌های ماهواره‌ای
۲۹۱	۵-۳-۱. سیاست‌های رسانه‌محور
۲۹۳	۵-۳-۲. سیاست‌های جامعه‌محور
۲۹۹	منابع و مأخذ
۳۱۱	نمایه

فهرست جدول‌ها

جدول ۲-۱. ویژگی رسانه‌های جدید.....	۵۰
جدول ۲-۲. خوانش شبکه‌های ماهواره‌ای بر اساس ویژگی‌های رسانه‌های جدید.....	۵۲
جدول ۲-۳. ویژگی رسانه‌های اصلی و جایگزین.....	۵۵
جدول ۲-۴. شبکه‌های ماهواره‌ای؛ رسانه اصلی یا جدید.....	۷۹
جدول ۲-۵. وظایف دولت اسلامی.....	۹۴
جدول ۳-۱. کمیت شبکه‌های ماهواره‌ای در هند.....	۱۳۶
جدول ۳-۲. کمیت شبکه‌های زمینی، ماهواره‌ای و کابلی در تایلند.....	۱۶۸
جدول ۳-۳. تعریف مسئله ماهواره بر اساس سیاست‌های کشورهای آسیایی.....	۱۸۱
جدول ۳-۴. گزینه‌های تصمیم‌گیری دخالت دولت در مواجهه با شبکه‌های ماهواره‌ای.....	۱۸۲
جدول ۳-۵. سیاست‌های تولید رسانه‌ای کشورهای آسیایی.....	۱۸۴
جدول ۳-۶. سیاست‌های توزیع محصولات رسانه‌ای کشورهای آسیایی.....	۱۸۶
جدول ۳-۷. سیاست‌های کنترل رسانه‌ای کشورهای آسیایی.....	۱۸۸
جدول ۳-۸. روند پژوهی سیاست‌های رسانه‌ای کشورهای آسیایی در مواجهه با شبکه‌های ماهواره‌ای.....	۱۹۰

فهرست نمودارها

نمودار ۲-۱. ویژگی‌های رسانه‌های جدید.....	۴۸
نمودار ۲-۲. اقتضانات مدرن سیاست‌گذاری رسانه‌ای.....	۹۰
نمودار ۴-۱. مدل چرخشی سیاست‌گذاری عمومی.....	۲۰۷
نمودار ۴-۲. ابزارهای دخیل در اجرای سیاست‌گذاری.....	۲۱۰
نمودار ۵-۱. مسئله‌شناسی شبکه‌های ماهواره‌ای.....	۲۸۴
نمودار ۵-۲. ارزیابی رویکردها و ابزارهای سیاستی موجود در مرحله اجرا.....	۲۹۰
نمودار ۵-۳. سیاست‌های پیشنهادی در مواجهه با دریافت خانگی شبکه‌های ماهواره‌ای.....	۲۹۸

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل / آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) که از سوی ریاست فقید دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد کرد که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متاثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهر مندی از نتایج آن‌هاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیست خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکا به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به

مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام کرده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌ها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (علیه‌السلام) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت (انشاءالله).

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه نویسنده

پس از اتفاقات سال ۱۳۸۸ و پررنگ شدن موضوع نقش رسانه‌ها در تحولات اجتماعی ایران در محافل دانشگاهی، نگارنده با مطالعه و نگارش یک مقاله دانشجویی در حوزه جنبش‌های اجتماعی جدید و ارتباط آن با فضای مجازی، با این مسئله مواجه شد؛ کدام رسانه می‌تواند نقشی اساسی در شکل‌گیری حرکت‌های مشابه در جامعه ایرانی داشته باشد؟ با موفقیت در آزمون دکتری دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) برای انتخاب موضوع رساله، در سال ۱۳۸۹ با مشورت دکتر «فواد ایزدی»، کلیدواژه «رسانه‌های جایگزین» مطرح نظر نویسنده برای بررسی نقش رسانه در اتفاقات مذکور، پیشنهاد گردید. با نگارش دومین مقاله دانشجویی در «درس نظریه‌های فرهنگی و ارتباطی معاصر» ذیل نظر دکتر «حسام‌الدین آشنا» و مباحثات پی‌درپی با استاد محترم در مصداق‌شناسی رسانه‌های جایگزین، به این نتیجه دست پیدا کردم، شبکه‌های ماهواره‌ای مصداق موضوع مطروحه است. از این‌رو با توجه به گرایش سیاست‌گذاری، عنوان رساله دکتری‌ام بر اساس موضوع مذکور تنظیم گردید. در سال ۱۳۹۲ با ورود به مرحله نگارش رساله و راهنمایی دکتر «مهرداد محسینیان‌راد»، مورد مطالعه از جنبش‌های اجتماعی به بررسی ذهنیت جمهوری اسلامی در مواجهه با این پدیده تحول پیدا کرد. چرایی این تغییر را می‌توان در این استدلال پیدا نمود که بدانیم مختصات رویکردی که در ایران، رسانه مذکور را به‌عنوان یک متغیر مستقل دارای نفوذ بالا تعریف می‌کند دارای چه مؤلفه‌هایی است؟ علت انتخاب رویکرد فوق را می‌توان در این جهت تعریف کرد، قبل از پرداختن به مسئله میدانی تأثیر این شبکه‌ها بر جنبش‌های اجتماعی، لازم است نگارنده به‌عنوان شخص ثالث به‌مواجهه نگاه نظام سیاسی و دانشگاهی ایران با مسئله رسانه و شبکه‌های ماهواره‌ای بپردازد و در

میدان از قبل تعیین شده خود را تعریف ننماید. زاویه دید مذکور می‌تواند محققان دیگر را نسبت به پیش‌داوری‌های حاکم بر افکار مسئولین و نخبگان دانشگاهی آگاه نماید و قضاوت پژوهشگران آینده را نسبت به مسئله مذکور دقیق‌تر کند. برای این منظور مقرر گردید، علاوه بر مطالعه کشورهای آسیایی، ذهنیت تاریخی مسئولین جمهوری اسلامی و صاحب‌نظران دانشگاهی در طول ۳۰ سال گذشته مورد بررسی قرار گیرد تا بتوان به مدل ذهنی گروه‌های مرجع تعریف شده دست‌یافت و قدم‌های دیگر را بر این اساس تنظیم نمود. مطالعه پیش رو حاصل تأملات ۱۰ ساله محقق و نگارش رساله دکتری در این باره است. با پایان یافتن دوره دکتری در دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) و مشغول به کار شدن در «گروه علمی مطالعات فرهنگی - اجتماعی» پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و پشتیبانی‌های انجام شده از سوی «مرکز مطالعات اجتماعی و تمدنی»، رساله دکتری خود را با تمرکز بر مباحث کیفی در قالب کتاب تنظیم و با کمک انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) برای استفاده عموم مخاطبان به چاپ رسانیدم. نگارنده امیدوار است، بتواند دیگر اثرات خود را در سال‌های آینده با تمرکز بر داده‌های کمی استخراج کرده و در قالب مقالات علمی - پژوهشی در اختیار صاحب‌نظران قرار دهد. به امید آنکه این اثر بتواند با زبانی هرچند نارسا، فضای غبارآلود شناخت و سیاست‌گذاری رسانه‌ای کشور را کمی شفاف نماید و افق‌های جدیدی را در این راستا بگشاید. در پایان لازم می‌دانم از تمام کسانی که در نگارش اثر پیش رو به نگارنده کمک نموده‌اند تشکر نمایم.

فصل اول

تاریخ‌نگاری شیوه مواجهه با تجهیزات دریافت خانگی

شبکه‌های ماهواره‌ای در ایران

مقدمه

اولین قمر مصنوعی یا ماهواره؛ اسپوتنیک یک^۱، توسط اتحاد جماهیر شوروی در چهارم اکتبر ۱۹۵۷ به فضا پرتاب شد. پس از آن تنها به فاصله سه ماه در سوم ژانویه ۱۹۵۸ اولین ماهواره آمریکایی؛ اکسپلورر^۲ در مدار زمین قرار گرفت. ماهواره‌های مذکور، دارای کارایی پخش مستقیم برنامه‌های تلویزیونی نبودند و تنها جنبه تحقیقاتی داشته و امکانی برای انتقال سیگنال‌ها فراهم می‌آوردند (زمانی، ۱۳۸۰: ۳)؛ اما سابقه پخش تصاویر ماهواره‌ای به دهه ۱۹۶۰ بازمی‌گردد، با لحاظ این نکته که در آن زمان تلویزیون ماهواره‌ای به ایستگاه زمینی عظیم، قدرتمند و گران‌قیمت نیاز داشت تا بتواند به ارسال و دریافت سیگنال‌های صوتی و تصویری بپردازد. علاوه بر این، به دلیل آنکه ماهواره‌ها به مدار بسته پرتاب نمی‌شدند، تصاویر ارسالی آن‌ها فقط برای چند ساعت در شبانه‌روز قابل دریافت بود. این ماهواره‌ها که می‌توان آن‌ها را نسل اول ماهواره‌های پخش محسوب کرد به ماهواره‌های نقطه‌به‌نقطه^۳ شهرت یافتند. به این معنا که تنها ابزاری برای انتقال سیگنال‌ها، بین دو ایستگاه زمینی (فرستنده و گیرنده) بودند و در نقاطی ثابت قرار داشتند. با پیشرفت تکنولوژی، هنگامی که ماهواره‌ها به صورت ثابت در مدار زمین قرار گرفتند، این امکان پیدا شد برنامه‌های تلویزیونی به صورت مستقیم بر روی گیرنده‌های تلویزیونی قرار گیرند (ارجمندی، ۱۳۸۰: ۸۸). با گذشت ۵ سال از پرتاب اسپوتنیک یک، اولین ماهواره

تلویزیونی به نام تله استار^۴ در سال ۱۹۶۲ برای انتقال برنامه‌ها بین آمریکا و اروپا به فضا پرتاب شد (اشرافی، ۱۳۸۰: ۲۹۲). در سال ۱۹۷۶، ماهواره پخش مستقیم برای گیرندگان تلویزیونی به نام هرمس^۵ در کشور کانادا به کار گرفته شد؛ اما پخش مستقیم ماهواره‌ای با پرتاب ماهواره استرا^۶ در دسامبر ۱۹۸۸ و آغاز فعالیت آن در فوریه ۱۹۸۹ به یک مسئله مهم جهانی تبدیل شد. در قاره آسیا ابعاد حقوقی و سیاسی پخش مستقیم تلویزیونی با پرتاب ماهواره آسیاست^۷، در آوریل ۱۹۹۰ و ارسال تصاویر تلویزیونی توسط شرکت هنگ‌کنگی استارتی‌وی^۸ از طریق آن، در اکتبر ۱۹۹۱ به‌طور جدی مطرح شد (منتظر قائم، ۱۳۸۴: ۷۳). بنابراین تا سال ۱۹۹۱ که این شبکه شروع به کار نکرده بود به جز چند کشور، سایر کشورهای آسیایی تنها به تلویزیون محلی دسترسی داشتند. نکته‌ای که در تاریخ‌نگاری باید به آن توجه کرد آن است که ۱۰ سال قبل^۹، کشور ژاپن در سال ۱۹۸۱ با راه‌اندازی پخش ماهواره‌ای تلویزیونی شبکه ان‌اچ‌کی^{۱۰}، نه تنها سطح داخلی را پوشش داد، بلکه مردم کره جنوبی نیز می‌توانستند با آنتن‌های بشقابی این شبکه را دریافت نمایند، این مسئله باعث برخی مناقشات حقوقی و سیاسی محدودی شد و دولت کره جنوبی مجبور شد در ابتدا، از ورود این آنتن‌های ماهواره‌ای جلوگیری کند، اما در نهایت با فشار آمریکا برای تجارت آزاد، پس از ۸ سال، مقاومت مذکور شکسته شد و در سال ۱۹۸۹ استفاده از آنتن‌های مذکور آزاد شد. برخی از نویسندگان^{۱۱} این تحول را متعلق به سال ۱۹۸۴ و با راه‌اندازی ماهواره پخش مستقیم تلویزیونی با نام یوری-دو^{۱۲} توسط این کشور می‌دانند. علاوه بر کشور ژاپن، یک سال قبل از راه‌اندازی شبکه استارتی‌وی، با وقوع جنگ خلیج فارس، روی آوردن به ماهواره مخصوصاً در کشور عربستان گسترش یافت. بنابراین می‌توان بیان داشت، تعدادی از کشورهای آسیایی، قبل از راه‌اندازی شبکه استارتی‌وی، توانایی دریافت شبکه‌های ماهواره‌ای را هر چند محدود دارا بودند (محسنیان راد، ۱۳۸۱: ۲۹۱). با دریافت ماهواره استارتی‌وی و گسترش سطح نفوذ آن، کانال‌های تلویزیونی در مناطق حاشیه‌ای (همچون ایران) با آنتن‌هایی به قطر سه متر قابل دریافت بود. در سال ۱۹۹۳ با تقویت امواج ماهواره‌ای بشقاب‌های ۱.۸ متری، کشورهای مذکور امکان دریافت تصاویر را پیدا کردند. افزایش قدرت پخش ماهواره‌ها به کاهش فزاینده اندازه و قطر بشقاب‌ها منجر شد و هم‌زمان نیز قیمت دستگاه‌های گیرنده به دلیل تولید انبوه کاهش یافت. نتیجه این تغییرات، بالا رفتن مطلوبیت ماهواره برای مصرف‌کنندگان در دنیا و از جمله ایران بود (منتظر قائم، ۱۳۸۴: ۷۳).

تاریخ‌نگاری شیوه مواجهه با تجهیزات دریافت خانگی شبکه‌های ماهواره‌ای در ایران □ ۱۹

پیش از امکان دریافت خانگی، بهره‌برداری از ارتباطات ماهواره‌ای در ایران با گشایش نخستین ایستگاه زمینی در فاصله ۵۵ کیلومتری همدان از مهرماه ۱۳۴۸ به‌منظور برقراری ارتباطات تلفنی، تلکس و تلویزیونی با کشورهای اروپایی - آمریکایی آغاز شد. این ایستگاه زمینی ابتدا مجهز به آنتن با قطر ۳۰ متر بود و توانایی برقراری ارتباطات ۸ شبکه تلفنی و فرستادن و دریافت یک برنامه تلویزیونی از طریق ماهواره اینتل ست^{۱۳} را بر فراز اقیانوس اطلس داشت. به علت نیاز به ارتباط با کشورهای آسیایی، در سال ۱۳۵۳ این ایستگاه به آنتن دیگری به قطر ۳۰ متر مجهز شد و توانست امکان ارتباط ماهواره‌ای با کشورهای آسیایی و دیگر کشورهای اروپایی را از طریق ماهواره اینتل ست - مستقر بر فراز اقیانوس هند - مهیا کند (نامی، ۱۳۸۹: ۱۶۹). سربرنی و محمدی با تأیید این مطلب، پخش برنامه‌های تلویزیونی از طریق ماهواره‌های مذکور را به سال ۱۹۶۹ (۱۳۴۸) باز می‌گردانند. رادیو و تلویزیون ملی ایران از طریق ایستگاه اسدآباد که در غرب ایران قرار داشت، بسیاری از اخبار روز آن زمان همچون جام جهانی مکزیک، ملاقات شاه با نیکسون، مبارزه جودو بین محمدعلی و فرازیر و نیز جشن‌های ۲۵۰۰ ساله را یا دریافت و یا به سراسر جهان مخابره می‌کرد (Sreberny & Mohammadi, 1994: 68). پخش ماهواره‌ای در انحصار ساختار حکومتی بود تا اینکه پس از سال ۱۹۹۱ (۱۳۷۰) و ورود ماهواره‌های جدید و دریافت تصاویر ماهواره‌ای به‌وسیله گیرنده‌های خانگی، استفاده از تصاویر ماهواره‌ای برای عموم مردم امکان‌پذیر شد. ورود این تجهیزات از کشورهای مجاور مخصوصاً از بازارهای دبی به ایران صورت می‌گرفت؛ و نفوذ این پدیده، چنان به‌سرعت گسترش می‌یافت که بر اساس تخمینی در سال ۱۹۹۵، حدود پانصد هزار آنتن ماهواره در ایران تعبیه شده بود. این تعداد در برابر جمعیت آن زمان تأمل‌برانگیز است. به‌سرعت بشقاب‌های ماهواره‌ای کوچک‌تر و ارزان‌تر وارد بازار شد که معمولاً ساخت تایوان و حدود ۱۸ اینچ بودند و به‌سرعت قابل‌نصب و قیمت آن‌ها حدود ۲۵۰ دلار برآورد می‌شد (Barclough, 2001:30). در ابتدا آنتن‌های ماهواره‌ای بیشتر در مناطق شمال تهران و مناطق مرزی دیده می‌شد. شمال غربی ایران که بیشتر شامل اقوام ترک بودند، بدین‌وسیله از شبکه‌های ترک‌زبان کشور ترکیه استفاده می‌کردند و بخش‌های عرب‌نشین جنوب غربی توانایی دریافت امواج شبکه‌های عربی ماهواره عرب‌ست را پیدا کرده بودند. علت اصلی گسترش استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای در مناطق مرزی، شباهت زبانی کشورهای مبدأ با جامعه هدف یعنی ترک‌زبانان و عرب‌زبانان ایرانی بود؛ اما به‌مرور زمان

استفاده از این تکنولوژی در سراسر کشور شیوع پیدا کرد (Alikhah, 2008: 95). سرعت نفوذ ماهواره در ایران به شکلی بود که در سال ۱۹۹۴ خبرگزاری فرانسه می‌نویسد: «وجود ده‌ها هزار آنتن ماهواره در پشت‌بام‌های محلی تهران و دیگر شهرهای بزرگ به دو میلیون نفر از مردم امکان تماشای تلویزیون غربی را داده است» (جمهوری اسلامی، ۲ مهر ۱۳۷۳). در همین ایام روزنامه کیهان از قول منابع غیررسمی اعلام می‌کند، روزانه ۴۰۰ دستگاه دیش ماهواره‌ای در تهران نصب می‌شود (کیهان، ۲۸ اردیبهشت ۱۳۷۳). علاوه بر این مسئله، تنوع شبکه‌های دریافتی نیز در این زمان در حد بالایی قرار داشت. طبق گزارش‌های ارائه‌شده مجلس چهارم شورای اسلامی، در سال ۱۹۹۴ حدود ۱۳۰ شبکه در تهران قابل دریافت بود که بسیاری از آن‌ها تمام‌وقت، برنامه پخش می‌کردند (کیهان، ۲۸ شهریور ۱۳۷۳).

ارجمندی علاوه بر ارزان بودن دیش‌های ماهواره در آن زمان، عواملی همچون بردباری دولت وقت در عدم ارسال هرگونه علامت بازدارنده در برابر این پدیده، هم‌زمانی این تحول با آزادسازی ویدئو-جامعه گمان می‌کند جواز استفاده از ویدئو دلیلی است بر استفاده از شبکه‌های خارجی ماهواره‌ای - و نیز عدم کیفیت برنامه‌های صداوسیما در دریافت و محتوا را دلایل اصلی گسترش استفاده از آنتن‌های ماهواره‌ای در این زمان می‌داند (ارجمندی، ۱۳۸۰: ۸۵). علی‌خواه علاوه بر موارد مذکور، دلیل اجتماعی و فرهنگی گسترش شبکه‌های ماهواره‌ای را تسلط گفتمان حاکم بر جنگ و نیز عدم توجه به تنوع فرهنگی در جامعه می‌داند. این مسئله عاملی بود، برخی برای شنیدن گفتمان‌های جایگزین و نیز ارتباط با فرهنگ‌های دیگر به سمت این رسانه روی بیاورند (Alikhah, 2008: 95). عدم دخالت دولت تا سال ۱۹۹۴ و اولین سیاست‌گذاری در حوزه شبکه‌های ماهواره‌ای به صورت رسمی ادامه داشت. در همین دوران، رویکردها و گفتمان‌های متنوعی در قبال پدیده مذکور شکل گرفت که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌گردد.

۱-۱. گفتمان‌ها

تا پیش از تدوین اولین سند سیاستی، دو نوع نگرش در حوزه برنامه‌ریزی برای استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای در بین مسئولین وجود داشت. نگاه اول، در رویکردهای مسئولین صداوسیما، وزارت پست، تلگراف و تلفن و آموزش و پرورش و جهت‌گیری کلی دولت قابل مشاهده بود که اگرچه به تأثیرات منفی ماهواره تأکید داشتند، اما بیشتر به جنبه

کارایی، تکنیکی ماهواره‌ها و استفاده از ظرفیت‌های داخلی برای مقابله با آن اشاره می‌کردند. رئیس‌جمهور وقت درباره این موضوع با اشاره به آنکه دولت در این مورد، از اظهارنظر پرهیز می‌کند بیان می‌دارد، باوجود ماهواره می‌توانیم فکرمان را مطرح کنیم و این مسئله نخواهد توانست ما را از صدور انقلاب بازدارد (در بیگی، ۱۳۷۶: ۱۰۷). رئیس وقت سازمان صداوسیما، بدون جهت‌گیری منفی، ماهواره‌ها را ابزاری می‌داند که به‌وسیله آن، به دلیل محدودیت امکانات در پوشش زمینی شبکه‌ها، می‌توان برنامه‌های این سازمان را در سراسر کشور پخش کرد (کیهان، ۱۰ بهمن‌ماه ۱۳۶۴). در راستای نگرش استفاده از این پدیده نوظهور، در سال‌های بعد طرح بزرگ ارتباط ماهواره‌ای ایران توسط وزیر پست، تلگراف و تلفن آن زمان اعلام می‌گردد، در طرح مذکور، قرار بر آن بود، امکانات ماهواره‌ای برای سیستم‌های مخابراتی، افزایش شبکه‌های تلویزیون و ارتباط نقطه‌به‌نقطه فراهم شود (کیهان، ۱۳ آذر ۱۳۶۹). وزیر وقت آموزش و پرورش نیز با پیش گرفتن جهت‌گیری بیان‌شده، با اشاره به کاربرد علوم انفورماتیک در جهت تسهیل امور آموزشی، یکی از راه‌های حل مشکلات آموزشی مناطق محروم را استفاده از امواج رادیویی و تلویزیونی به‌وسیله ماهواره‌ها می‌دانست (جمهوری، ۲۵ فروردین ۱۳۷۳). دیدگاه فوق‌الذکر، اگرچه به امکانات ماهواره‌ای برای تسهیل ارتباط بین مناطق مختلف کشور توجه داشت، اما نسبت به دریافت خانگی شبکه‌های ماهواره‌ای، هیچ واکنشی نشان نمی‌داد. شاهد این مسئله را می‌توان در دیدگاه معاونت توسعه صداوسیما در مورد شبکه‌های ماهواره‌ای به‌وضوح دید. وی بدون موضع‌گیری نسبت به استفاده خانگی از شبکه‌های بین‌المللی بیان می‌دارد، مردم علاوه بر دریافت برنامه‌های صداوسیما، می‌توانند ماهواره‌های آسیابیت و عرب‌سیت را از تلویزیون‌های خانگی دریافت نمایند (جمهوری، ۲۰ اردیبهشت، ۱۳۷۱). سیاست‌گذاران مذکور اگرچه در استفاده از ماهواره‌ها جهت‌گیری مثبت داشتند، اما در مورد محتوای ارائه‌شده در شبکه‌های ماهواره‌ای نوعی موضع‌گیری منفی اتخاذ می‌کردند، با لحاظ این نکته که راه مقابله با پدیده موردنظر، تقویت نهادهای فرهنگی تعریف می‌گردید. برای نمونه، وزیر وقت آموزش و پرورش با اشاره به تأثیر ماهواره‌ها در برنامه‌های فرهنگی این وزارتخانه، بدون رویکردی سلبی، ارائه راه‌حل مناسب را منوط به تحلیل درست از پدیده مذکور می‌داند (کیهان، ۲ مردادماه ۱۳۷۳). در گامی پیشروانه، معاونت وقت پژوهش صداوسیما، با پیش گرفتن جهت‌گیری ایجابی، موضوع اصلی ماهواره‌ها را برخورد فرهنگ‌ها تعریف می‌کند. وی معتقد بود، ما سه راه‌حل

برای برخورد با ماهواره داریم. راه انفعال که صرفاً دشمن برای ما مسئله‌سازی کند و مطلوب نیست. راه دوم تقویت برنامه‌سازی در صداوسیما و سوم آگاهی دادن به مردم درباره نقش و کارکرد ماهواره‌ها در زندگی روزمره آنان است (همشهری، ۱۱ تیرماه ۱۳۷۳). مدیر وقت شبکه اول و عضو شورای طرح و برنامه صداوسیما نیز با اشاره به همین دیدگاه، این‌گونه بیان می‌دارد: «آمریکا توسط ماهواره‌ها درصدد تسخیر جهان است. آن‌ها قصد دارند انسان را از آزاداندیشی به مصرف‌کننده اطلاعات که پرداخته خودشان است تبدیل کنند. این کشورها قبلاً ۲۰۰ هزار ساعت برنامه به کشورها می‌فروختند، اما امروز به کمک ماهواره این کار به آسانی انجام می‌گیرد. وی، صف مقدم مبارزه را صداوسیما می‌داند و راه مقابله با ماهواره را تولید برنامه‌هایی مناسب با محتوای فرهنگ خودی، افزایش کانال‌های فرستنده داخلی، بالا بردن کیفیت پخش و ارسال برنامه‌ها به سایر کشورها به وسیله ماهواره می‌داند» (کیهان، ۱۲ آبان ۱۳۷۱). رویکرد اثبات‌گرایی در دولت و صداوسیما باعث شد وزارت صنایع، اجازه‌نامه‌هایی صادر کند و حدود ۸ شرکت در ایران مجوز تولید آنتن‌های ماهواره‌ای را به دست آورند، بدون اینکه حق فروش داشته باشند (علوم انسانی، ۱۳۷۳: ۲۰).

بنا بر آنچه بیان شد می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت، در برخورد با ورود تجهیزات ماهواره‌ای به کشور یکی از گفتمان‌های تأثیرگذار در حوزه سیاست‌گذاری، با پیش گرفتن رویکردی ایجابی به این پدیده نوظهور، علاوه بر پذیرش آن به‌عنوان فرصتی رسانه‌ای برای بهبود و گسترش تعاملات ارتباطی، قائل به نگرشی رقابتی و استفاده از ظرفیت‌های داخلی برای تقابل با شبکه‌های ماهواره‌ای بود.

دیدگاه دوم که آن را بیشتر در نهادهای امنیتی و فرهنگی می‌توان مشاهده کرد، بر محتوای برنامه‌های ماهواره‌ای تمرکز کرده و برخورد فیزیکی در مقابله با این پدیده را لازم می‌داند. اصالت این دیدگاه بر دوگانگی هویتی ناشی‌ناپذیر غرب و ایران مبتنی بود و ماهواره به‌عنوان ابزاری برای خصومت فرهنگی غرب علیه ایران تعریف می‌شد (Barclough, 2001:31). به‌عنوان مثال وزیر وقت کشور با اشاره به اینکه در سال جدید (۱۳۷۳) با آنتن‌های غیرقانونی برخورد خواهد شد، بیان نمود، اجازه داده نخواهد شد، فرهنگ اسلامی با این ماهواره‌ها که سمبل بی‌نظمی و تبلیغ ارزش‌های ضد فرهنگی است، آلوده یا مخدوش شود. وی با بیان اینکه این امر نیاز به قانون ندارد، خاطرنشان می‌کند: وظیفه ماست، همان‌طور که با اراذل‌واوباش و مفاسد اجتماعی مبارزه می‌شود با این مسئله

هم مقابله کنیم (کیهان، ۱۶ فروردین ۱۳۷۳). بشارتی علاوه بر مسائل فرهنگی ناشی از استفاده سیستم‌های تبلیغاتی جهان، بر این باور بود که در اینجا فقط ایران مطرح نیست، بلکه جهان به سمت یک مجموعه چندمیلیاردی که از چند نفر تغذیه می‌شوند، هدایت می‌شود. استکبار از این ابزارها استفاده می‌کند تا با القای تفکر در ابعاد سیاسی و ایدئولوژی، آن را بر مردم جهان تزریق کند (کیهان، ۱۳ دی‌ماه ۱۳۷۱). وی بیان می‌دارد، آن‌هایی که ماهواره‌ها را می‌فرستند قصدشان بالا بردن دانش ملت‌ها نیست، بلکه هدف؛ از بین بردن بنیان اعتقادی آن‌هاست (کیهان، ۲۰ مرداد ۱۳۷۳). علاوه بر جهت‌گیری منفی وزارت کشور نسبت به ماهواره، دیدگاه نهادهای فرهنگی از جمله وزارت فرهنگ و ارشاد و سازمان تبلیغات اسلامی نیز در همین راستا قابل صورت‌بندی است. عزت‌الله ضرغامی؛ «معاون وقت پارلمانی و حقوقی وزارت فرهنگ و ارشاد»، با تأکید بر لزوم توجه به ماهواره‌ها، آن‌ها را دارای آثار مخربی می‌دانست که جوانان را از فرهنگ و اصالت خودشان جدا می‌کنند. وی وظایف دستگاه‌های اجرایی را آگاه کردن جامعه، خانواده‌ها، نسل جوان و مهم‌تر از همه مادران و پدران برمی‌شمارد و خاطرنشان می‌کند باید خطر ماهواره‌ها را برای نسل جوان گوشزد نمود. برخورد قضایی با ماهواره‌ها به وسیله قانون در این نگاه لازم دانسته می‌شد (کیهان، ۹ شهریور، ۱۳۷۳). معاون وقت سازمان تبلیغات اسلامی نیز با اشاره به صنعت پیشرفته ماهواره و تأثیر بسزای آن در رشد علمی و کشف مجهولات، ماهواره را عاملی می‌داند که استکبار جهانی به وسیله آن با جمع‌آوری اخبار و دروازه‌بانی آن‌ها، افکار جهان را تسخیر و به اهداف خود جامه عمل می‌پوشاند. وی انگوسازی فرهنگ غربی، تهاجم به اعتقادات دینی برای تقابل با حرکت‌ها و جنبش‌های اسلامی، جنگ روانی با تخریب چهره کشورهای اسلامی، ابتدال فرهنگی با نشان دادن مبتذل‌ترین تصاویر و از بین بردن بنیان‌های خانواده و نسل جوان را از تأثیرات این ابزار ارتباطی برمی‌شمارد و خواستار ممنوعیت استفاده از این وسیله در کشور می‌شود (جمهوری اسلامی، ۵ آبان ماه ۱۳۷۳). با انتصاب علی لاریجانی به ریاست صداوسیما جمهوری اسلامی ایران در سال ۷۳، مخالفت‌ها با استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای پررنگ‌تر و جدی‌تر می‌گردد. رئیس جدید صداوسیما در یکی از موضع‌گیری‌های ابتدایی خود در مورد ماهواره این‌گونه بیان می‌دارد: «ماهواره‌ها که مرتب در کشور ما مطرح می‌شود نه فقط برای ما، بلکه برای اروپا با وجود آنکه فرهنگشان به فرهنگ آمریکا قرابت دارد، هم مورد بحث قرار می‌گیرند. آن‌ها هم مانند ما، نگران فرهنگ منطقه‌ای خودشان

هستند. شما می‌بینید در کشوری مثل مالزی که در مسائل اقتصادی و سایر شئون، روش‌های آن‌ها را می‌پذیرد درعین حال به این مسئله بی‌موضع نیست و ماهواره‌ها را ممنوع کرده است. آن‌ها دغدغه فکری دارند و نگران فرهنگ خودشان هستند. این برای ما مهم‌تر است زیرا ما معتقد به اسلام ناب هستیم و نمی‌پذیریم افرادی که صاحب اندیشه برتر نیستند چون این تجهیزات مسلط را دارند حرف‌های خودشان را که سرتاسر، فریب و زرق‌وبرق و ایجاد انحراف در اخلاق جامعه می‌باشد، مطرح کنند» (کیهان، ۱۲ اردیبهشت، ۱۳۷۳). آنچه بر اساس مطالب فوق می‌توان تحلیل کرد، آن است که گفتمان دوم در سیاست‌گذاری شبکه‌های ماهواره‌ای قائل به تأثیرات فرهنگی و استکباری رسانه مذکور می‌باشد و راه‌حل آن را جلوگیری از گسترش استفاده از ماهواره‌ها می‌داند.

۲-۱. اولین برنامه سیاستی در سال ۱۹۹۴

عدم برنامه‌ریزی در مورد نحوه برخورد با ماهواره تا سال ۱۳۷۳ ادامه داشت تا اینکه مجلس چهارم طرحی ارائه داد که گویای جهت‌گیری صریح‌تر و برنامه‌ای مدون‌تر در مورد تجهیزات خانگی دریافت ماهواره بود. این پیشنهاد که به طرح ممنوعیت به‌کارگیری تجهیزات ماهواره مشهور بود در تاریخ ۲۱ اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۷۳ تقدیم مجلس گردید (جمهوری اسلامی، ۲۲ اردیبهشت‌ماه، ۱۳۷۳)، در تاریخ ۵ مردادماه ۱۳۷۳ به تصویب کمیسیون ارشاد و هنر مجلس شورای اسلامی رسید (کیهان، ۶ مردادماه، ۱۳۷۳) و ۱۸ مردادماه ۱۳۷۳ وارد صحن علنی مجلس شد. در تصویب این طرح، گفتمان‌های متفاوتی دخیل بود که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود.

دیدگاه اول که شامل نگرشی محافظه‌کارانه بود، ماهواره‌ها را وسیله‌ای برای تسلط فرهنگی سیاسی کشورهای مسلط در حوزه رسانه‌ای می‌داند و آن را عاملی در تغییر فرهنگی و از بین بردن ارزش‌های بومی جامعه تعریف می‌کند. این رویکرد قائل به جلوگیری فیزیکی گسترش نفوذ ماهواره‌ها و استفاده از امکانات داخلی در جهت تقابل با این پدیده است (Fassihi, 2012: 18-20). گروه معتقد به نگرش بیان‌شده، دلایل و علل مخالفت خود را در موارد ذیل صورت‌بندی می‌کردند: ۱- به دست گرفتن افکار عمومی توسط کشورهای بیگانه و ایجاد مفسد فرهنگی، اخلاقی و فراهم شدن زمینه‌ای برای به خطر افتادن امنیت ملی، ۲- مسئول بودن نظام اسلامی در برابر افکار و اعتقادات مردم و ایجاد بسترهای سلامت مادی و معنوی در جامعه و پاسداری از آن، ۳- تغییر هویت ملی

و دینی جوامع بشری به‌وسیله برنامه‌های ماهواره‌ای، ۴- ایجاد تزلزل در نهاد خانواده و به دست گرفتن تربیت جوانان، ۵- ایجاد روحیه ذلت‌پذیری در جامعه اسلامی، ۶- نقض کردن حاکمیت ملی کشور، ۷- فتوای حرمت علما از جمله آیات عظام اراکی، جوادی آملی، مکارم شیرازی، لنکرانی، سبحانی، مؤمن، جنتی، امینی و کاشانی در مورد استفاده از ماهواره، ۸- استناد به استعاره شیخون و تهاجم فرهنگی در کلام رهبری و عامل دانستن برنامه‌های ماهواره‌ای در این راستا، ۹- فرصت دادن به دستگاه‌های فرهنگی، رسانه‌ای و سازمان‌های مسئول کشور در جهت آماده‌سازی خود برای تقابل با تهاجم فرهنگی و نیز امکان بسیج عمومی نیروها و امکانات در این زمینه، ۱۰- مشکلات اقتصادی و به وجود آمدن انحراف جوانان به‌وسیله ماهواره‌ها (در این بحث این‌گونه استدلال شده است که چون امکانات برای ازدواج جوانان وجود ندارد ممکن است با وجود ماهواره‌ها زمینه فساد اخلاقی آنان شکل بگیرد)، ۱۱- افت تحصیلی دانش‌آموزان، رشد خشونت‌های اجتماعی، بروز اختلالات عصبی و بیماری‌های روانی از جمله افسردگی، اضطراب، پرخاشگری و به‌طور کلی روان‌پریشی، مصرف‌گرایی و بی‌رنگ شدن آداب‌ورسوم اسلامی در جامعه، ۱۲- عدم امکان انتخاب و برنامه‌ریزی در مورد ماهواره‌ها برخلاف برنامه‌های ویدئویی (کیهان، ۲۸ شهریور ۱۳۷۳).

در مقابل دیدگاه فوق؛ رویکردی اصلاح‌طلبانه؛ با رویکردی اثباتی در مورد پدیده نوظهور ماهواره، تصویب قانون منع را با پیشرفت هم‌زمان تکنولوژیکی، در جلوگیری از استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای ناکارآمد می‌دانست و بر تقابل رسانه‌ای صداوسیما برای کاهش تأثیر ماهواره تأکید می‌کرد (Fassihi, 2012: 18-20). مهم‌ترین دلایل معتقدین به این رویکرد عبارت‌اند از: ۱- عدم امکان جلوگیری فیزیکی استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای، همچون ناموفق بودن این‌گونه برخوردها در استفاده از ویدئو، ۲- امکان پیشرفت تکنولوژی و استفاده مردم از ماهواره‌ها، بدون نیاز به آنتن‌های بشقابی در آینده نزدیک، ۳- تبلیغ کشورهای خارجی علیه این طرح، ۴- عدم کارایی قانون در جلوگیری از مصرف برنامه‌های ماهواره‌ای، ۵- وجود قوانین قبلی همچون قانون امر به معروف و نهی از منکر و عدم لزوم تصویب قانون جدید، ۶- نبود امکانات و نیروهای لازم در جهت برخورد با این مسئله و جمع‌آوری آنتن‌های ماهواره‌ای، ۷- فرعی بودن این موضوع در برابر مسائل دیگر کشور و نیز کم بودن تعداد افراد استفاده‌کننده از برنامه‌های ماهواره‌ای، ۸- قطع کردن دسترسی مرکز ایران و عدم توانایی جلوگیری از مصرف برنامه‌های ماهواره‌ای

بدون آنتن در مناطق مرزی ایران (کیهان، ۲۸ شهریور ۱۳۷۳).

با غلبه گفتمان محافظه‌کاری و تصویب طرح با اکثریت رأی نمایندگان مجلس شورای اسلامی، استفاده از تجهیزات خانگی دریافت شبکه‌های ماهواره‌ای ممنوع شد. برای اجرای این قانون وزارت کشور موظف شد، با استفاده از نیروهای انتظامی و یا نیروی مقاومت بسیج در اسرع وقت نسبت به جمع‌آوری تجهیزات دریافت شبکه‌های ماهواره‌ای اقدام نماید و استفاده‌کنندگان، تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان تجهیزات در صورت عدم توجه به تذکرات قبلی، جریمه شوند (جمهوری اسلامی، ۱۲ دی ۱۳۷۳). برای این منظور، در برخی موارد با پرواز شناسایی در فضای شهرها، آنتن‌های ماهواره‌ای رصد و نسبت به جمع‌آوری آن‌ها اقدام می‌شد (کیهان، ۱۱ دی‌ماه ۱۳۷۳)؛ در ابتدا، رویکرد دولت و وزارت کشور آن بود که مردم می‌توانند آنتن‌ها و تجهیزات ماهواره‌ای را درون خانه نگهدارند، این تفسیر با مخالفت مجلس مواجه گردید و از دولت خواسته شد، در آیین‌نامه اجرایی خود تجدیدنظر نماید. اقدام دیگر آن بود که وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری وزارت پست، تلگراف و تلفن و سازمان‌های ذی‌ربط، با استفاده از اهرم‌های حقوقی و بین‌المللی در جهت حراست از مرزهای فرهنگی کشور و حفظ کیان خانواده علیه برنامه‌های مخرب و مبتذل ماهواره اقدامات لازم را انجام دهند. از طرفی سازمان‌های مربوطه موظف شدند، اثرات مخرب استفاده از برنامه‌های منحرف‌کننده را در جامعه تبیین نمایند. از جمله مفاد اثباتی که در این قانون بر آن تأکید شد، استفاده از برنامه‌های مناسب ماهواره‌ها پس از پالایش در صداوسیما بود، این موضوع در ماده پنجم قانون مذکور آورده شد (جمهوری اسلامی، ۲۰ آذر ۱۳۷۳). در این مورد دیدگاه‌های متفاوتی وجود داشت، دیدگاه مخالفان بر آن بود که اگر این امکان یعنی استفاده از برنامه‌های مناسب به صداوسیما داده شود، مطلوب بودن برنامه‌های ماهواره‌ای امری سلیقه‌ای می‌شود و ممکن است تحت عناوین متفاوت، برنامه‌های ماهواره‌ای از صداوسیما پخش گردد. از طرفی اگر این مجوز به صداوسیما داده نشود، باعث تولید هر چه بیشتر برنامه‌های بومی و عدم اتکا به برنامه‌های ماهواره‌ای می‌شود. رویکرد مخالف دیگر، در گامی فراتر، بر این اعتقاد بود، به‌طورکلی برنامه مناسبی در بین تولیدات ماهواره‌ای وجود ندارد تا امکان استفاده از آن‌ها وجود داشته باشد. در مقابل دیدگاه بیان‌شده، طیفی از صاحب‌نظران معتقد بودند، می‌توان از برنامه‌های خوب ماهواره‌ها با پالایشی مختصر استفاده کرد و این کار نه تنها اوقات فراغت را پر می‌کند، بلکه بین تولیدات داخلی و خارجی رقابت ایجاد می‌نماید. برای این

منظور، برخی نمایندگان پیشنهاد می‌کنند، صداوسیما، کانال‌های جدیدی به این موضوع اختصاص دهد و برنامه‌های مفید و غیر مخرب ضبط و تحت عنوان شبکه‌های جدیدی پخش شوند^{۱۴}. رئیس وقت صداوسیما با تأکید بر رویکرد دوم، بیان می‌دارد، قطع کل برنامه‌های ماهواره‌ای و عدم استفاده از تولیدات آن‌ها باعث انقطاع فرهنگی می‌گردد (کیهان، ۱۱ اردیبهشت‌ماه ۱۳۷۳) و ضروری است برنامه‌های مفید در اختیار مردم قرار داده شود. علاوه بر این، وی پیشنهاد می‌کند، از آنجاکه اکثریت هم‌وطنان با زبان خارجی آشنا نیستند، می‌توان برنامه‌های انتخابی را با زیرنویس فارسی پخش کرد. لاریجانی وجود برنامه‌های ماهواره‌ای را به دلیل عدم کفایت تولیدات داخلی لازم می‌داند و بر این باور بود، باید بر اساس اصول خود نیز دست به تولیدات غنی تلویزیونی زده شود (کیهان، ۲۱ دی‌ماه ۱۳۷۳). علاوه بر صداوسیما، «مؤسسه رسانه‌های تصویری»؛ از مراکز اقماری رسانه ملی، اعلام کرد برنامه‌های مفید ماهواره‌ای را بدون اینکه به سلامت جامعه صدمه‌ای بزند، در اختیار سازمان‌های درخواست‌کننده قرار می‌دهد (همشهری، ۲ بهمن‌ماه ۱۳۷۳). از سوی دیگر، صداوسیما برای آنکه بتواند در مقابل گرایش به شبکه‌های ماهواره‌ای، تولیدات خود را افزایش دهد، به برون‌سپاری نیازهای رسانه‌ای خود روی آورد. سیاست مذکور، با کاهش تردد سازمانی، بخش خصوصی را در حوزه تولید وارد نمود و ۳۰ الی ۳۵ درصد نیازهای صداوسیما از این طریق برطرف گردید. علاوه بر آن، دو شرکت «سیما فیلم» (با مأموریت تولید فیلم، مستند، پویانمایی و بازاریابی خارجی و برآورد کردن نیازهایی همچون لباس بازیگری و...) و «صبا فیلم» (مختص ساخت پویانمایی)، در سال ۱۳۷۳ برای برطرف کردن نیازهای تولیدی تأسیس شدند. از طرف دیگر برای گسترش شبکه اطلاع‌رسانی، سازمان صداوسیما وارد توافق ده‌ساله با شبکه سی‌ان‌ان^{۱۵} و در ادامه با رویترز^{۱۶} شد. هدف مذکور با مبادلات برنامه‌ای با شبکه بی‌بی‌سی^{۱۷} گسترش یافت (Barraclough, 2001: 38-39). حمید ایرانی‌ها، مدیر وقت خبر بین‌المللی صداوسیما با اشاره به این جهت‌گیری در حوزه خبر، به تجربه موفق پاکستان در تأسیس کانالی مستقل برای پخش پالایش‌شده برنامه‌های ماهواره‌ای شبکه سی‌ان‌ان، اشاره می‌کند و این اقدام را در صداوسیما لازم می‌شمارد. وی معتقد بود تلویزیون باید قسمتی از برنامه‌های خود را برای پخش خبرهای بین‌المللی اختصاص دهد یا شبکه‌ای مستقل برای این منظور تأسیس کند (ایرانی‌ها، ۱۳۷۳: ۲۵). قانون منع استفاده از تجهیزات ماهواره‌ای، در ابتدا به صورت ۳ ساله تنظیم شد و قید گردید در صورت نیاز

تمدید شود، اما با رأی‌گیری مجدد مجلس، این شرط نیز برداشته شد و به‌صورت دائم، لازم‌الاجرا گردید (اطلاعات، ۱۵ دی‌ماه ۱۳۷۳).

۳-۱. دیدگاه رهبر ایران به‌عنوان عالی‌ترین مرجع تصمیم‌گیری

پس از تصویب قانون منع استفاده از تجهیزات ماهواره‌ای، رئیس وقت مجلس شورای اسلامی در سخنرانی خود در مجلس چهارم بیان داشت، رهبر ایران موافقت خود را با این تصمیم اعلام کرده‌اند. شاهد مدعا را می‌توان در فرمایش مقام معظم رهبری در دیدار نمایندگان مشاهده نمود. جایی که می‌فرمایند: «مجلس در مسائل گوناگون مثل مسئله فرهنگی ماهواره غایب نیست. البته مسئله ماهواره جزو مسائل اصلی کشور نیست بلکه یک مسئله موسمی اما مؤثر و حساس است. گاهی بعضی از مسائل خیلی بنیادین‌اند، هرچند در زندگی مردم بروز و ظهور و تأثیر عاجلی ندارند. اما بعضی مسائل آن‌قدر هم مهم نیستند، بلکه مسائل سطحی‌اند. مسئله ماهواره مسئله‌ای سطحی است اما تأثیرات زیاد و مخربی دارد. شما آنجا خودتان را فوراً رساندید و بنده از بیرون مجلس مراقبت می‌کردم. من مباحثات مجلس را گوش و دنبال می‌کردم. دیدم مجلس با وجدان بیدار و درک صحیح از مسئله ماهواره با آن مواجه شد. در قضیه برخورد با سیاست‌های متعرض استکبار جهانی برخورد با دولت مستکبر آمریکا و در همه دردهای این ملت حضور مجلس خیلی مهم است»^{۱۸}. در دیدگاه رهبر ایران، ماهواره؛ عامل استکباری است که می‌تواند بر جوانان ما تأثیر منفی بگذارد. این مطلب را می‌توان در سخنرانی ایشان در دیدار روحانیون و مبلغان در سال ۱۳۷۵ مشاهده کرد، جایی که می‌فرمایند: «عوامل استکبار امروز فیلم بد درست می‌کنند؛ نوار بد درست می‌کنند؛ حرف‌های بد درست می‌کنند؛ شعر بد می‌گویند؛ داستان بد می‌نویسند و این همه را در داخل کشور بین نوجوانان جوانان و مردم عادی پخش و منتشر می‌کنند و یا از طریق ماهواره رواج می‌دهند. این مورد اخیر؛ ماهواره واقعاً گنداب فساد است که تیرهای زهرآگین خود را به سمت ملت‌ها و کشورها هدف‌گیری می‌کند. بحمدالله سال گذشته مجلس شورای اسلامی با حسن فهم قضیه، ماهواره را ممنوع کرد»^{۱۹}.

در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای ماهواره نه تنها ابزار تهاجم فرهنگی است و تأثیرات فرهنگی به‌سزایی دارد؛^{۲۰} بلکه قدرت‌های سلطه‌گر با تکیه بر ماهواره‌ها، ابزارهای کامپیوتری و شبکه‌های عظیم اطلاع‌رسانی، خواسته‌های خود را به هر جایی از اعماق دنیا

که بخواهند می‌رسانند و از این امکانات به‌عنوان ابزار سلطه سیاسی خود بر دیگران استفاده می‌کنند.^{۲۱}

ایشان در نقد دیدگاهی که قائل به عدم کارایی قانون مذکور با توجه به پیشرفت‌های تکنولوژی امروز هستند، بیان می‌دارند: «امروز سلطه‌گران در همه جای دنیا هرچایی به‌تناسب در فکر سلطه فرهنگی‌اند؛ یک نمونه‌اش هم همین ماهواره است که حالا باز هم می‌بینم بحث ماهواره را مطرح کرده‌اند. این منطق درست نیست که ما بگوییم چون تا پنج سال دیگر فناوری ماهواره پیشرفت خواهد کرد و بدون بشقاب هم مردم ممکن است تصاویر ماهواره را بگیرند پس از حالا جلوش را بازکنیم. این منطق، منطق صحیحی نیست. آن‌کسی که این منطق را مطرح می‌کند باید بگوید برای جلوگیری از آن، چه کار تازه‌ای باید کرد. این منطق و استدلال این‌گونه باید نتیجه بدهد. البته دشمن، فناوری را پیشرفته می‌کند. در مقابل شما باید فکر کنید که با تطور و پیشرفت فناوری ماهواره چه کارهایی را می‌توانید انجام دهید تا از نفوذ ماهواره جلوگیری کنید؛ اما این استدلال که چون دشمن پیشرفت می‌کند پس ما بیاییم هر مانعی را از جلو راهش برداریم، منطقی نیست. این مانع علی‌العجله مانع است. مثل این است که دشمن تا مرزهای ما پیش آمده آن‌وقت بگوییم ما که نمی‌توانیم بیشتر از دو ساعت مقاومت کنیم پس برویم، نه آقا این دو ساعت را مقاومت کنید شاید پیروز شدید. این چه حرفی است؟ قانون ممنوعیت ماهواره که مجلس شورای اسلامی چند سال قبل از این، آن را تصویب کرد یک قانون کاملاً درست و بجا بود. حداقلش این است شما توانسته‌اید چند سال این نفوذ را به عقب بیندازید و ان‌شاءالله باز هم خواهید توانست».^{۲۲}

۴-۱. ضابطه‌مند کردن استفاده از ماهواره

قانون «ممنوعیت استفاده از تجهیزات ماهواره‌ای» به‌عنوان تنها سند سیاستی حوزه ماهواره‌ها در نظام جمهوری اسلامی ثبت شد تا این‌که با روی کار آمدن گفتمان اصلاحات و شکل‌گیری مجلس ششم پیشنهادهاى جدیدی در این زمینه ارائه گردید. طرحی که به مجلس شورای اسلامی آورده شد، به‌عنوان «ضوابط به‌کارگیری از تجهیزات ماهواره‌ای» شهرت یافت. پیشنهاددهندگان این طرح با استدلال آن‌که می‌توان سه نوع جهت‌گیری آزادی مطلق، محدودیت کامل و مدیریت پدیده‌های جدید نسبت به تکنولوژی‌هایی همچون ماهواره داشت، موارد اول و دوم را انفعالی و بستن چشم به روی واقعیات تعریف کردند و سعی نمودند با رویکرد سوم به مدیریت امواج ماهواره‌ای در

کشور بپردازند. نمایندگان مجلس، با استدلال ناکارآمد بودن طرح ممنوعیت به علت افزایش کاربران آنتن‌های ماهواره‌ای و نیز لزوم استفاده از برنامه‌های مفید ماهواره، دست به تدوین پیشنهادی جدید زدند. ارائه‌کنندگان، این طرح را دارای دو وجه اثباتی تقویت تولیدات داخلی با خرید ماهواره‌ها و پشتیبانی از نهادهای رسانه‌ای کشور از یک طرف و پرداختن به کنترل و ایمن‌سازی امواج با توجه به سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی از سوی دیگر، می‌دانستند.^{۲۳} در راستای اهداف مذکور، سه راهکار در بندهای طرح دیده می‌شوند: ۱) کمیته‌ای متشکل از وزارت فرهنگ و ارشاد، کشور، پست، تلگراف و تلفن، اطلاعات و سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، موظف است شبکه‌های ماهواره‌ای منطبق با ضوابط جمهوری اسلامی را به دستگاه‌های ذی‌ربط معرفی کند، ۲) وزارت پست، تلگراف و تلفن شش ماه مهلت دارد از طریق بخش دولتی یا خصوصی، فناوری‌های جدید را شناسایی و نسبت به طراحی و تولید انبوه تجهیزاتی اقدام کند که امکان استفاده از شبکه‌های مشخص شده در ماده قبلی را مهیا نمایند، ۳) با مجوز وزارت فرهنگ و ارشاد؛ افراد حقوقی و حقیقی می‌توانند از ماهواره‌ها استفاده کند (کیهان، ۲۸ آذر ۱۳۸۱).

دولت وقت نیز موافقت خود با این طرح را اعلام و متعهد می‌شود، امکان پخش کانال‌های ماهواره‌ای را طبق ضوابط فراهم کند. محمدحسن پزشکی؛ معاونت وقت سمعی و بصری و امور سینمایی وزارت فرهنگ و ارشاد بیان می‌دارد: «مخالفت با ممنوعیت کامل استفاده از ماهواره و درعین حال مخالفت با آزادی بی‌قید و شرط استفاده از برنامه‌های ماهواره نامعقول است و لازم است برای فراهم ساختن شرایط استفاده همگانی از شبکه‌های منتخب در چارچوب ضوابط بین‌المللی و حذف صحنه‌های ناخواسته و خلاف موازین موضع رسمی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تدابیری اندیشیده شود» (کیهان، ۱ تیرماه ۱۳۸۱)؛ اما صداوسیما در طرف مقابل با این پیشنهاد مخالفت می‌کند. ضرغامی؛ معاون پارلمانی صداوسیما در این مورد چنین بیان می‌دارد: «پیشنهاد ضابطه‌مند کردن به‌کارگیری تجهیزات دریافت ماهواره که در دستور عینی مجلس قرار گرفته است از ظرفیت و الگوی مناسبی برخوردار نیست»، او می‌افزاید: «در صورت تصویب این قانون، ممنوعیت استفاده از ماهواره‌ها به شکل سابق، محفوظ است و باید با کار کارشناسی، بازنگری صورت گیرد، چراکه بدون در نظر گرفتن حساسیت‌های جامعه این کار میسر نیست» (کیهان، ۱۴ آبان ۱۳۸۱).

تاریخ‌نگاری شیوه مواجهه با تجهیزات دریافت خانگی شبکه‌های ماهواره‌ای در ایران □ ۳۱

با رأی اکثریت، طرح مذکور در مجلس پذیرفته شد و برای تأیید به شورای نگهبان قانون اساسی ارسال گردید. این شورا مفاد مصوب شده، را مغایر قانون اساسی دانسته و حکم به رد آن‌ها داد. دلایلی که شورای نگهبان در این باره به آن‌ها استناد کرد عبارت‌اند از: (۱) از لحاظ فنی، با نظر کارشناسان معتمد داخل و خارج وزارت پست، تلگراف و تلفن، امکان پالایش و تفکیک هم‌زمان محتوای فساد انگیز و مضر به اسلام، اخلاق، فرهنگ و امنیت وجود ندارد و نتیجه قهری آن تجویز استفاده نامشروع و برخلاف موازین اسلامی و ضوابط مصرح در قانون اساسی است، (۲) طرح، با بند اول و پنجم اصل سوم قانون اساسی که بر ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوا و مبارزه با کلیه مظاهر فساد، تباهی و نیز طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب تأکید دارد، مخالف، و با اصل نهم قانون اساسی و استقلال سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و تمامیت ارضی ایران مغایرت دارد^{۲۴} (کیهان، ۲ اردیبهشت ۱۳۸۱).

۵-۱. پارازیت؛ سیاستی تکنولوژیک محور

اولین سابقه ارسال پارازیت بر روی کانال‌های ماهواره‌ای در آوریل سال ۱۹۸۶ ثبت شد. در آن سال بینندگان کانال «هوم‌آفیس‌باکس»^{۲۵} با دیدن عبارت «کاپیتان نیمه‌شب»^{۲۶} به جای برنامه‌های این شبکه، شگفت‌زده شدند. اختلال در برنامه‌ها با هدف انتقاد از افزایش اشتراک این کانال تلویزیونی صورت گرفت. یک سال بعد، کانال «پلی بوی»^{۲۷} نیز با همین مشکل روبرو شد. در ماه دسامبر ۱۹۹۵ برنامه‌های ایستگاه تلویزیونی کردزبانی که برای ترکیه برنامه پخش می‌کرد قطع شد، بر اساس تحقیقات انجام شده، مشخص گردید، عامل اختلال، پارازیت بوده و منشأ آن نامشخص است. تنها روزنامه صباح ترکیه ادعا کرد، مقامات کشور مسئول این اتفاق هستند. سیاست مذکور در چین نیز مورد استفاده قرار گرفت، ولی این بار نه توسط دولت، بلکه عامل آن گروه غیرقانونی «فالون‌گونگ»^{۲۸} بود که توانست در امواج تلویزیونی دولتی چین به نام «سی‌سی‌تی‌وی»^{۲۹} اختلال ایجاد کند، مقامات چین معتقد بودند، این امواج مزاحم از پایتخت تایوان صادر می‌شود. تاریخ دیگر استفاده از پارازیت به جنگ خلیج فارس و اختلال در دریافت شبکه‌های متعلق به دولت عراق بازمی‌گردد (آذری، ۱۳۹۰: ۴۰-۴۱). با مطرح شدن پارازیت به‌عنوان ابزار سیاستی، در مورد ارسال آن در سطح نخبگان کشور، دو دیدگاه به وجود آمد. موافقان ارسال پارازیت، ماهواره‌ها را عامل دخالت فرهنگی و تضعیف

ارزش‌های بومی می‌دانند و ارسال آن را واکنشی در برابر دخالت در حاکمیت ملی تعریف می‌کنند. در این رویکرد پارازیت همسو با مفاد منشور سازمان ملل متحد و دیگر اصول حقوق بین‌الملل و عهدنامه و قطعنامه‌ای در نظر گرفته می‌شود. ارجاع آن‌ها به قطعنامه ۲۹۱۶ است که از حاکمیت ملی دولت‌ها در مقابل هر نوع دخالت در امور داخلی آن‌ها دفاع می‌کند. به‌موجب بخش اول این قطعنامه، کشورها و مللی که حق دسترسی به اطلاعات دارند، می‌توانند سیستم ارتباطی و رسانه‌ای خود را بدون مداخله دیگران توسعه بخشند و از رسانه‌های خود برای افزایش و ارتقای منافع و آمال سیاسی، اجتماعی و اقتصادی استفاده کنند؛ اما ذیل این قانون به‌موجب بخش سوم آن، دولت‌ها حق و تکلیف دارند، با توزیع اخبار غلط و تحریف‌شده‌ای که به‌نوعی مداخله در امور داخلی دیگر کشورها تفسیر می‌شود و به صلح، همکاری و روابط دوستانه میان دولت‌ها و ملت‌ها لطمه می‌زند، برخورد کنند. در طرف مقابل، مخالفان ارسال پارازیت، دلایل خود را به اصل «آزادی اطلاعات» قطعنامه ۵۹، مصوب سال ۱۹۴۶ ارجاع می‌دهند. بر اساس آن، در قطعنامه ۲۴۲ دسامبر ۱۹۵۰ پخش پارازیت برای اختلال در امواج سخن‌پراکنان بین‌المللی که به‌نوعی انکار آزادی اطلاعات بدون مرز دانسته شده، محکوم می‌گردد و از دولت‌ها خواسته می‌شود، از پخش امواج رادیویی که دیگر دولت‌ها را هدف قرار می‌دهد و بر آنان اتهامات غیرعادلانه وارد می‌آورد، خودداری کنند. مهم‌ترین پشتیبان برای تصویب این قطعنامه ماده ۱۹ سند جهانی حقوق بشر است (آذری، ۱۳۹۰: ۴۵-۴۹).

پس از رد طرح «ضابطه‌مند کردن استفاده از ماهواره» از سوی شورای نگهبان، آنچه در همان سال در محافل رسانه‌ای کشور مشاهده می‌شود، خبر ورود سیستم‌های پارازیت برای ایجاد محدودیت در دریافت امواج ماهواره‌ای است. احمد معتمدی؛ وزیر وقت پست، تلگراف و تلفن از این مسئله اظهار بی‌اطلاعی می‌کند و به رسانه‌ها بیان می‌دارد، موضوع را پیگیری می‌کند. روزنامه همشهری در تاریخ ۲۵ اسفندماه سال ۱۳۸۱ می‌نویسد: «منبعی ناشناس با ایجاد پارازیت بر شبکه‌های تلویزیون ماهواره‌ای ضمن آن‌که دسترسی مردم را به این شبکه‌ها مختل کرده، در شبکه‌های مخابراتی نیز تأثیر گذاشته است». احمد معتمدی وزیر وقت پست، تلگراف و تلفن در تأیید خبر فوق می‌گوید: «تاکنون منبع پارازیت مشخص نیست و نتوانستیم آن را مشخص کنیم». روزنامه همشهری در ادامه بررسی موضوع می‌افزاید: «چندی پیش، سایت‌های داخلی در خصوص خرید دستگاه‌های تولید پارازیت جهت مختل کردن دسترسی مردم به شبکه‌های

تاریخ‌نگاری شیوه مواجهه با تجهیزات دریافت خانگی شبکه‌های ماهواره‌ای در ایران □ ۳۳

ماهواره‌ای خبر داده بودند» (همشهری، ۲۵ اسفندماه ۱۳۸۱). پس از چندی، مسئولین وزارت پست، تلگراف و تلفن، با اعلام شناسایی منبع پرازیت، این عمل را غیرقانونی دانسته و پیگیری آن را در صورت لزوم از مجاری قانونی حق خود دانسته و بیان می‌دارند، پرازیت‌ها مقطعی هستند. (همشهری، ۱ خردادماه ۱۳۸۲)

پرازیت به دو شکل مداری^{۳۰} و زمینی^{۳۱} ارسال می‌شود. در نوع مداری، سیگنال‌های تقابلی‌کننده به شکل مستقیم به وسیله ایستگاه ارسال‌کننده امواج از زمین به آسمان به ماهواره مقصد ارسال می‌شود و با سیگنال‌های شبکه هدف ممزوج می‌گردد. از این طریق دریافت‌کننده در هر جا سیگنال‌ها را به شکل خراب دریافت می‌کند. از آنجاکه شبکه‌های ماهواره‌ای به شکل گروهی دریافت می‌شود، اختلال یکی در دریافت سایر موارد تسری پیدا می‌کند و از این رو پرازیت به شکل مداری، یک سانسور جهانی به حساب می‌آید. در مورد استفاده از شیوه مداری آنچه بیان می‌گردد حاکی از آن است، ایران با کشور کوبا وارد قرارداد غیررسمی می‌شود و در زمان کوتاهی، بدین وسیله در مبدأ، بر ماهواره‌های انتقال‌دهنده سیگنال‌های شبکه‌های مورد هدف، امواج اخلاص‌کننده می‌فرستد؛ اما با واکنش قاطع آمریکا، کشور کوبا از ادامه همکاری انصراف می‌دهد. علاوه بر نوع مداری در حال حاضر در قسمت‌های مختلف کشور از نوع زمینی برای پرازیت استفاده می‌شود. ایستگاه زمینی در محدوده خاصی، فرکانس‌های رادیویی را به شکل مستقیم بر دیش‌های مصرف‌کنندگان ارسال می‌کند^{۳۲} (Small Media Report, 2012: 25-26). آنچه در اینجا مسلم است، پرازیت به‌عنوان سیاست محدودکننده، مورد توجه مقامات مسئول قرار گرفته و نسبت به استفاده از آن، اقدام شده است.

۶-۱. راهکارهای استفاده از ماهواره‌های پخش مستقیم

تصمیم دیگر برای مدیریت استفاده از تجهیزات دریافت ماهواره‌ای در مجلس هفتم بنانهاده شد. اگرچه می‌توان رد پای آن را در مذاکرات مجلس چهارم در سال ۷۳ مشاهده کرد، اما در مجلس هفتم به‌صورت طرحی مستقل توسط نمایندگان موردبررسی قرار گرفت. اساس این طرح آن بود که می‌توان با تأسیس شبکه‌هایی در صداوسیما از برنامه‌های ماهواره استفاده کرد. البته پیش از مجلس هفتم، این رویکرد را می‌توان در نگاه دبیر وقت شورای عالی امنیت ملی نیز مشاهده کرد. حسن روحانی با نگاهی انتقادی نسبت به عدم امکان استفاده از برنامه‌های ماهواره‌ای بر این باور بود که نباید برای چند

ساعت برنامه نامناسب، کل ماهواره را طرد کرد. وی پیشنهاد می‌دهد، صداوسیما با احداث زیرساخت‌هایی، ضمن افزایش شبکه‌های صداوسیما، کانال‌هایی را به پخش برنامه‌های ماهواره‌ای اختصاص دهد تا مردم بتوانند از برنامه‌های مناسب ماهواره‌ها استفاده کنند (همشهری، ۱۷ خرداد ۱۳۷۹). برخی از مسئولین صداوسیما نیز قائل به رویکرد مذکور بودند اما اجرای آن را منوط به برخی ملاحظات سازمانی می‌دانستند. مهدی فرجی مدیر تولید شبکه اول بیان می‌دارد: «پخش برنامه‌های ماهواره در سیمای مدت‌هاست که در دستور کار رسانه قرار دارد.» وی با اشاره به اینکه هنوز زمینه‌های لازم برای اختصاص شبکه مجزا در صداوسیما دیده نمی‌شود، احتمال می‌دهد این کار، با مأموریت‌های دیگر سازمان مغایرت داشته باشد. وی با بیان اینکه نباید در این زمینه بی‌هدف عمل شود، اختصاص بودجه لازم را جهت راه‌اندازی این شبکه‌ها لازم می‌شمارد (کیهان، ۲۱ مهرماه ۱۳۸۴).

کمیسیون فرهنگی مجلس هفتم از این منظر به بررسی پدیده ماهواره پرداخت و در این راستا سعی داشت با برطرف کردن موانع استفاده از ماهواره‌ها جایگزینی برای آن ارائه دهد. فاطمه رهبر نماینده مردم تهران و عضو این کمیسیون بیان می‌دارد که ما سه راه‌کار در مورد بهره‌برداری از ماهواره داریم: ۱) ممنوعیت استفاده از ماهواره، ۲) آزادی مطلق استفاده از آن و ۳) بهره‌گیری کنترل‌شده از ماهواره. وی با بیان اینکه استفاده از ماهواره دارای آثار تخریبی شدید است و از طرفی به دلیل آن‌که نمی‌توان با آن مقابله کرد و خانواده‌ها از آن استفاده می‌کنند، به این مطلب اشاره می‌کند که مجلس شورای اسلامی بر آن شده است با استفاده از متخصصین ارتباطات به نظام‌مند کردن استفاده از ماهواره‌ها بپردازد (همشهری، ۱۳ آذر ۱۳۸۳).

سعید ابوطالب به‌عنوان اصلی‌ترین نماینده پیشنهاددهنده این طرح، دلیل ارائه آن را این‌گونه بیان می‌کند: «قانون ممنوعیت استفاده از تجهیزات ماهواره‌ای که در سال ۷۳ تصویب شد برای شرایط ۱۴ سال پیش مفید بود و به دلایلی باید در نحوه استفاده از ماهواره تجدیدنظر کرد.» وی معتقد است زمانی که این تصمیم گرفته شد برنامه‌های ماهواره‌ای، متنوع نبودند و از طرف دیگر برنامه‌های شبکه‌های ماهواره‌ای در چارچوب هنجارهای اسلامی ما قرار نداشت اما امروز با توجه به امکان دسترسی آسان‌تر به شبکه‌های ماهواره‌ای متنوع در پخش و جنس برنامه‌ها، می‌توان از این ابزار نه به‌عنوان تهدید بلکه به‌عنوان فرصت استفاده نمود (همشهری، ۲۴ فروردین ۱۳۸۷).

رویکرد مذکور باعث شد، نمایندگان به سمت تدوین طرحی با عنوان «روش‌های استفاده از ماهواره‌های پخش مستقیم» حرکت نمایند. پیشنهادکنندگان، طرح مذکور را ذیل برنامه توسعه چهارم، بند «ط» ماده ۱۰۴ در بخش توسعه فرهنگی مطرح کردند و دلایل ارائه آن را عدالت فرهنگی، گسترش نفوذ ماهواره، عدم رعایت قانون منع استفاده از سوی مردم و نیز مفید بودن برخی برنامه‌های ماهواره‌ای عنوان نمودند. آن‌ها برای دستیابی به اهداف طرح، سه راه‌کار ارائه کردند: ۱) دریافت برنامه‌ها و بازپخش آن‌ها به صورت سیگنال زمینی؛ بدین وسیله کسانی که نمی‌توانند ماهواره بخرند و یا از فرصت‌های دیگری استفاده کنند، امکان تماشای برنامه‌های ماهواره‌ای را پیدا می‌کنند. اساس این بخش از طرح، عدالت فرهنگی عنوان گردید. طراحان، تحول مذکور را مشروط به آن دانستند که امکانات و بودجه لازم در اختیار صداوسیما قرار گیرد و این سازمان سیستم‌های زیرساختی را با دیجیتالی کردن آن‌ها ارتقا دهد، ۲) تأسیس سه شبکه برای دریافت برنامه‌های ماهواره‌ای و پخش برای عموم، امکان افزایش آن به عدد ۱۰ وجود دارد، ۳) همانند بسیاری از کشورها، بخش خصوصی با فراهم آوردن امکانات و تجهیزات دریافت برنامه‌های ماهواره‌ای، به صورت کابلی و با نظارت حاکمیت، شبکه‌های ماهواره‌ای را در اختیار مصرف‌کننده‌های داخلی قرار دهد و هزینه آن را به‌طور مستقیم از مشتری، دریافت کند.^{۳۳} طرح پیشنهادی اگرچه با موافقت نمایندگان همراه شد اما به تصویب نهایی نرسید و از آن زمان تاکنون نه از طرف مجلس و نه از سوی دولت، طرح و لایحه‌ای برای سیاست‌گذاری در خصوص استفاده از تجهیزات ماهواره‌ای ارائه نشده است.

۲-۱. قرارگاه ماهواره

آخرین تلاش جمهوری اسلامی برای مواجهه با شبکه‌های ماهواره‌ای در سال ۱۳۹۰ رقم خورد و با حکم رهبر معظم انقلاب، قرارگاهی با عنوان ماهواره راه‌اندازی شد تا طی شش ماه تصمیمات نهایی در تقابل با شبکه‌های ماهواره‌ای را رقم زند. اعضای این قرارگاه شامل افراد حقیقی و حقوقی؛ نمایندگان سه قوه، رئیس صداوسیما، ۵ نفر از نخبگان حوزه و دانشگاه، مهرداد بذریچاش، صفارهرندی، میریاقری، سرافراز و پناهیان بودند.^{۳۴} با توجه به مراجعات نگارنده به این نهاد و طبقه‌بندی بودن خروجی‌های آن، نمی‌توان در مورد تحقق هدف مذکور اظهارنظر قطعی نمود.